

קולוניאליזם בחסות "תהליך השלום"

עמירה הס

כתבת הארץ בשטחים הכבושים

את שנות התשעים של המאה ה-20 אפשר לכנות עשור "תהליך השלום", העשור שבו התקיימו ועידות מדריד ואוסלו. במהלך עשור זה, ככל שצמד המילים "מדינה פלסטינית" הפך שגור יותר (גם בפי אנשי ימין) כ"פתרון לסכסוך", כן הלך והצטמצם בהדרגה השטח לאותה מדינה מדוברת. מדיניות של יישוב מואץ בהתנחלויות ושל הרחבתן הפיזית הביאה להתכווצות השטח הזמין ולהתפוררותו למובלעות מנותקות אלו מאלו. זוהי הצלחה מסחררת של מפעל ההתיישבות היהודית בשטחים הפלסטיניים שנכבשו ב-1967, דווקא בתקופה שרבים כל כך הניחו שתתאפייין בעצירה מוחלטת של הבנייה, כהקדמה לפינוי ההתנחלויות. בעשור "תהליך השלום", מאז הקמת הרשות הפלסטינית ועד ערב האינתיפאדה השנייה, גדל ביותר מ-50% מספר המתנחלים החיים ברצועת עזה ובגדה המערבית, כולל מזרח ירושלים, והגיע לכ-380 אלף.¹ ב"תקופת אוסלו" (1993–2000), תחת ממשלות רבין וממשיכיו, נבנתה רשת של כבישים עוקפים, במטרה ברורה לקשר לישראל-גופא את כל ההתנחלויות, כולל ההתנחלות הקטנה ביותר. הכבישים העוקפים נבנו על אדמותיהם המופקעות של יישובים פלסטיניים, תוך ניתוקם אלו מאלו ומאדמותיהם החקלאיות. התנחלויות גדולות וקטנות הורחבו ועובו במאחזים בלתי מאושרים כביכול,² ואזורי תעשייה חדשים נבנו בהתנחלויות ולצדן.

* המסה נכתבה באוקטובר 2003.

¹ בלי לכלול את ההתנחלויות במזרח ירושלים, מספר המתנחלים בגדה וברצועה הוכפל: ב-1991 היו 91,400 מתנחלים בגדה וברצועה; ב-1993 – 116,300; ב-1995 – 137,400; ב-2000 – 198,300 (נתוני שלום עכשיו). התנחלויות מזרח ירושלים: 1992 – 141,000; 1993 – 146,800; 1995 – 155,000; 2000 – 173,000, ראו בצלם 2002.

² המונח השגוי "מאחזים בלתי חוקיים", השגור בישראל, מבדיל בין מאחזים לבין שכונות והתנחלויות שזכו מראש או פוסט-פקטום לאישור ממשלתי. המונח השגוי תואם את הלך הרוח המכשיר את ההתנחלויות ואת הסיפוח בפועל. אולם על פי המשפט הבינלאומי אין לשפן את אוכלוסיית הכוח הכובש על אדמת הנכבש.

ערב אינתיפאדת אל-אקצא, שבע שנים לאחר החתימה על הצהרת העקרונות (DOP) ושש שנים לאחר העברת סמכויות אזרחיות לרשות הפלסטינית, המשיך צה"ל להיות ריבון-העל בשטחים. ישראל המשיכה לשלוט שליטה אזרחית-מינהלית, לא רק ביטחונית, ב-60% משטחי הגדה המערבית (שטח סי, כהגדרת הסכם אוסלו ב) וב-20% משטחי רצועת עזה. בשטחים רחבים אלו, הסמכות הישירה לבנייה ולפיתוח נשארה בידי ישראל, ולכן גם הסמכויות והיוזמות להריסה, לנישול ולאפליה. השטחים הנתונים — 40% משטחי הגדה ו-80% משטחי הרצועה — מפוזרים כאיים מנותקים בין שטחי השליטה הישראלית הישירה. גם בשטחים אלו תחמה ישראל בשנות אוסלו את טווח ההתפתחות העירונית, התעשייתית, החקלאית, החברתית והאישית של הפלסטינים. היא עשתה זאת באמצעות שליטה מוחלטת בחופש התנועה של הפלסטינים, התלויים באישורים ביורוקרטיים ישראליים; באמצעות מערך של כבישים והתנחלויות המפצלים פיזית את השטח שבאחריות פלסטינית; ומכוח העובדה שהעתודה הקרקעית העיקרית של הפלסטינים נמצאת בשטח סי. ישראל שמרה לעצמה את זכות הריבון (בכוח הנשק) לקבוע, למשל, מה יהיה קוטרם של צינורות המים ברשתות, שהתקינה הרשות הפלסטינית בכפרים שהיו מנותקים עד כה מרשת המים (צינורות שחייבים לעבור דרך שטח סי). ישראל שמרה לעצמה את הזכות לאסור על הקמת בתי ספר בכפרים שאדמתם הפנויה המתאימה היתה בשטח סי. היא המשיכה במדיניות של אי-מתן אישורי בנייה לפלסטינים. תושבי הכפרים המשיכו לקבל צווי הריסה או הפסקת בנייה של בתיים ה"בלתי מאושרים", ומפעם לפעם נעקרו עזיהם — בהם עצים עתיקי יומין — בטענה שמדובר ב"פלישה לאדמות מדינה".

בשטח שסופח לירושלים הואץ תהליך הפיכתם של השכונות והכפרים הפלסטיניים ל"סלאמס" נפרדים מבחינה אתנית, צפופי אוכלוסין, מקופחים בתחום השירותים העירוניים, מנושלים מעתודתם הקרקעית שהופקעה לטובת ה"שכונות" היהודיות, ללא-זכויות למשכנתה ולבנייה ציבורית.

אם כן, בעשור המשא ומתן המדיני החמיצה מדינת ישראל הזדמנות פז להוכיח שהיא מסוגלת ומתכוונת לרסן מאפיינים, הרגלים ודחפים ישבניים³ בתמורה למימוש האמונה — שישראלים אהבו להחזיק

³ ישבנות: עריכת התיישבות, קולוניזציה; ישבני: שעניינו התיישבות, המטפל ביישוב אנשים על הקרקע (מילון אבן-שושן, הוצאת דבר).

בה במשך שנים — שלאחר שהושגה המטרה העליונה של הקמת המדינה, יגיע תורם של הכרה בה דה-יורה, נורמליזציה ויחסי שלום באזור.

אבל ההחמצה לא נבעה רק מיצרים בלתי מרוסנים. כיצד יש להגדיר את משחק הגומלין הזה, שבו מדינה-אם משתמשת בכוח צבאה ובעליונותה החומרית, הכלכלית והמדינית (עם הבטחות אלוהיות או בלעדיהן) כדי לשלוט בחבל ארץ שבו חי עם אחר ושבו חיו סבותיו וסבות-סבותיו? כיצד יש לכנות מצב, שבו מדינה מיישבת את אוכלוסייתה בחבל ארץ שכבשה, מנצלת ומפתחת אותו לטובתה, ובו-בזמן מנסלת ומקפחת בהתמדה את האוכלוסייה המקורית ויוצרת מציאות של אפליה בעלת הכשר חוקי על בסיס אתני?

אין צורך להסתמך כאן על חוקרים רדיקלים. רן אהרונסון, גיאוגרף מהאוניברסיטה העברית בירושלים, השתתף בדיון בשאלה האם אפשר לכלול את ההתיישבות הציונית עד 1948 בקטגוריה של קולוניאליזם.⁴ אהרונסון, הסבור כי יש להבחין בין "קולוניאליזם לקולוניזציה (אכלוס)", שוזר בהסברו את מאפייני הקולוניאליזם:

לא רק שמרכיבי הקולוניאליזם המובהקים (כיבוש, ניצול כלכלי והשתלטות על מוקדי כוח) לא התקיימו כלל בתחילת הפעולה הציונית בארץ, אלא שהיו כאן מעט מאוד מאפיינים של התיישבות של ניצול; התיישבות כזו נשענת על זכויות יתר מטעם השלטונות, ובמרכז פעולות המתיישבים ותומכיהם עומד ניצול משאבי הטבע והאדם המקומיים לשם רווחים כספיים... לשיטתי, הגלעין של קולוניאליזם הוא השימוש בכוח ואלמנט הניצול. גוף חיצוני, בדרך כלל אירופי (אבל גם יפני...) שהוא לרוב מדינה ולפעמים מוסדות שלה, משתלט בכוח על משאבים שמחוצה לו — טריטוריה ואנשים — ומנצלם לצרכיו הפוליטיים, האסטרטגיים והכלכליים (יעקובי 1999, 47–49).

על פי המאפיינים שאהרונסון מציין לקולוניאליזם, ניתן לקבוע כי מעשה הכיבוש בשטחים הפלסטיניים מאז 1967 הוא מעשה קולוניאליסטי מובהק. לכן, דווקא מי שמתנגדים בתוקף להגדרת הציונות כתנועה קולוניאליסטית,⁵ ודווקא אלו ש"מפרשים" או "מבינים" את תהליך ההתיישבות היהודית בשנים 1967–1993 כנובע מ"צרכים ביטחוניים-מדיניים", חייבים להסביר

⁴ הדיון כולו פורסם כספר, ראו יעקובי 1999.

⁵ להלן כמה מן הטענות שמעלים סוציולוגים והיסטוריונים ישראלים שונים כהוכחה לכך שאין להגדיר את הציונות כתנועה קולוניאליסטית: ההקשר האירופי של אנטישמיות ורדיפות כהסבר לצמיחת הציונות; התפתחותה של הציונות כתנועה לאומית ששאפה לשחרור לאומי; הזיקה היהודית בת האלפיים

מדוע לא נעצר הפרויקט הקולוניאלי בעשור "תהליך השלום", או לחלופין — עליהם להסביר כיצד אפשר ליישב בין הפרויקט הקולוניאלי לבין העיקרון האוניברסלי של שוויון בין בני האדם.

לא נכריע כאן בוויכוח על התקופה שקדמה ל-1948, אולם ברור שההתיישבות בשנות אוסלו נשענה על מורשת התיישבותית ועל שיטות שהוכיחו את עצמן בעבר הקרוב והרחוק — חלקן ייחודיות לישראל וחלקן כמעט תעתיק של השתלטויות קולוניאליסטיות אחרות. האנתרופולוג ג'ון קומרוף (Comaroff 1998) טוען כי הפרויקטים הקולוניאליים הקלאסיים מבוססים על ארבעה יעדים עיקריים: כיבוש האדמה (המוצדק בדרך כלל במונחים דתיים של "גאולה" או במונחים חילוניים של "מודרניזציה"); ניצול המשאבים המקומיים; רציונליזציה של האדמיניסטרציה ושל המוסדות הביורוקרטיים לצורך שליטה; תרבות התושבים המקומיים ("הילידים") והרגעת התקוממות אפשרית באמצעות יצירת קווי תיחום אתניים ושעתוקם. את כל היעדים הללו קל לאתר בתהליך ההתנחלות מאז 1967, ובשנות אוסלו בפרט.

1. *כיבוש האדמה, ניצול משאביה והצדקת תהליך בניית ההתנחלויות.* לאחר הכיבוש ב-1967 החלה ההשתלטות על אצרות הטבע העיקריים שהציעו השטחים לישראל: אדמה ומים. ישראל החלה בתהליך של הקמת התנחלויות (לפי תוכנית אלון), שגובה בהצדקות "ביטחוניות" וכן בנימוקים משפטיים, שקבעו כי על פי המשפט הבינלאומי אין מדובר בשטח כבוש אלא בשטח "מוחזק", משום שהגדה המערבית ורצועת עזה לא היו בבחינת חלק מוכר ממדינה ריבונית. בד-בבד, אנשי גוש אמונים ונאמני ארץ-ישראל השלמה הוסיפו את הצדקותיהם המשיחיות להתנחלות. לתהליך הניצול המתוכנן של משאבי האדמה והמים היו כמה מאפיינים: א. התחכמויות משפטיות. ממשלות ישראל, בסיוע תנועת גוש אמונים על גלגוליה, נקטו שיטות שונות להתחכמויות ולהתחמקות משפטיות. כך, למשל, הפקעת שטחים פלסטיניים לשימושם של אזרחים ישראלים מוגדרת כהפקעה לצורכי "ביטחון"; מחנות עבודה לצעירים ואתרי חפירה ארכיאולוגיים הפכו להתנחלויות בעזרת זירוז הליכי האישור

לארץ-ישראל; העדרה של מדינה-אם מיישבת; העובדה שארץ-ישראל לא היתה מקור רווח למתיישבים אלא להפך; העובדה שהמתיישבים רכשו אדמות בכסף; הטענה שהפלסטינים יצאו נשכרים מתהליך הפיתוח, וערכים רבים היגרו לארץ-ישראל כתוצאה מההתיישבות הציונית; והטענה שהתנערותם של המתיישבים היהודים מהתרבות האירופית מבטלת את התיזה של תחושת עליונות לבנה. ראו פרילינג 2003; יעקובי 1999.

או אישור לאחר מעשה; חוקים ירדניים ועות'מאניים עוותו כדי להפוך אדמות ציבור לא פרטיות לאדמות ליהודים (בייחוד לאחר 1977). ברוח דומה, לאחר 1993 הקפידו המוסדות המיישבים לבנות "שכונות" חדשות במרחק רב מההתנחלויות, כדי להתחמק מההבטחה לארצות הברית שלא לבנות התנחלויות חדשות. כבישי ביטחון "בלעו" שטחים חקלאיים פלסטיניים רבים. מתנחלי יש"ע לא חידשו דבר כאשר הקימו בשנים האחרונות כ-120 מאחזים, כביכול בלי ידיעת הממשלה וללא-עידודה.⁶

ב. זיהוי מוחלט בין אדמות הציבור ל"אדמה יהודית". המוסדות המיישבים הישראליים שאבו מניסיונם הרב מאז 1948 בשלילת זכויותיהם של פלסטינים אזרחי ישראל לאדמה, למרחב ולהתפתחות. "אדמות מדינה" בגדה המערבית וברצועת עזה — כמו "אדמות הלאום" בישראל (רוב שטח המדינה) — הן ליהודים בלבד.

ג. תכנון ואי-תכנון. מול התכנון הקפדני של יישובים יהודיים ניכר חוסר תכנון מחושב, או תכנון מתמהמה, ביישובים פלסטיניים משני עברי הקו הירוק. בעניין זה, מראה עיניים מלמד יותר מכל צו צבאי או תקנה: השוו את הכפרים הפלסטיניים הישראליים משהד או עין מאהל, שאדמתם הופקעה לטובת נצרת עילית, עם העיירה אבו דיס, שאדמותיה הפרטיות והציבוריות הופקעו לטובת מעלה אדומים, או עם חאן יונס, שנה דקלים בנויה על אדמתה וחוסמת את התפתחותה. אותה צפיפות "סלאמית", גיבוב חסר חן ואפרורי של בניינים וערב-רב של חומרי בנייה בתחום מחיה הולך ומתכווץ, בצד האחד, ואותו רוחב יד תכנוני, טובל בצמחייה עשירה, מתובל בכיכרות פרחוניות ומפוספס בבתיים צמודי קרקע, בצד האחר.

2. העסקת פלסטינים או אי-העסקתם משיקולים מדיניים-ישובניים. פתיחת שוק העבודה הישראלי לפלסטינים מהגדה ומהרצועה בסוף שנות השישים שימשה היטב את המשק הקפיטליסטי הישראלי. הוספת כוח עבודה זול מאוד וחסר הגנה סייעה למשק הישראלי לצאת מן המיתון שהיה שרוי בו אז. פתיחת שוק העבודה הישראלי לפלסטינים אמנם שיפרה את מצבן הכלכלי הפרטי של עשרות אלפי משפחות פלסטיניות, אולם פיתוח כלכלי-קיבוצי לטובת הפלסטינים בתוך השטחים הכבושים נמנע על ידי מיעוט השקעות בתשתית והצבת איסורים ומגבלות על פיתוח תעשייה וחקלאות. כספי מסים ומכסים שנגבו מהפלסטינים הועברו לאוצר המדינה ולא הושקעו בעבורם כקולקטיב (Sadan 1991);

⁶ למעשה, במקרים רבים מיקומם של המאחזים מתואם עם משרד ראש הממשלה ומועד ההקמה מתואם עם הצבא. ראו הראל 2003.

(World Bank 1993). עבודה בישראל ועבודה בחו"ל – שתי מגמות שהרשויות עודדו באותה מידה – הפכו לערוץ פרנסה כמעט יחיד לפלסטינים רבים. כתוצאה, פיתחו הפלסטינים תלות כלכלית בישראל. ממשלות בראשות מפלגת העבודה הניחו שרווחה אישית תביא לדעיכת השאיפות הלאומיות של הפלסטינים, ושאי-פיתוח על בסיס קולקטיבי ימנע מהם לפתח תשתית חומרית למדינה עצמאית. מאז ינואר 1991 מופעלת מדיניות חדשה: סגר, שתוצר הלוואי שלו הוא אבטלה פלסטינית והתרוששות קיצונית. תוצר נוסף של מדיניות זו הוא היתר לפלסטינים ליצור מקורות פרנסה חלופיים בשטחים, כלומר, היתר לפיתוח כלכלי בפיקוח ובוויסות ישראליים, במטרה מוצהרת "למנוע התפוצצות".

3. *המינהל האזרחי*. במסגרת ה"רציונליזציה" האדמיניסטרטיבית המאפיינת את הקולוניאליזם, שעליה כותב קומרוף, הקימה ממשלת ישראל ב-1981 את המינהל האזרחי כזרוע נפרדת במערך השליטה הצבאית בשטחים, שנועדה כביכול לשרת את האוכלוסייה האזרחית הפלסטינית. המינהל האזרחי שכלל את היכולת לשלב בין שליטה באוכלוסייה כבושה לשם הכנעתה לבין השתלטות על אדמתה. קשריו של המינהל האזרחי עם משתפי פעולה ועם השב"כ והתלות המוחלטת בו כמנפיק אישורים (מהתקנת קו טלפון ועד בניית מפעל) הקנו לו ידע אינטימי, רב-כוח, על האוכלוסייה ועל צורכיה. מתנחלים רבים מועסקים כפקידים במינהל האזרחי. אותם פקידים ומוסדות תכנון במינהל האזרחי, שמתאמים עם משרדי הממשלה את הרחבת ההתנחלויות, אמורים לבחון בקשות פלסטיניות לבנייה (כלומר, אינם מאשרים בקשות), שולחים פקחים ומסוקים שמאתרים כל בנייה פלסטינית "בלתי חוקית" ומיישמים צווי הריסה. המינהל האזרחי לא פורק גם לאחר החתימה על הסכמי אוסלו. מהותו כמכשיר שליטה וכגוף מסייע לתהליך ההתיישבות היהודית נותרה כשהיתה.

4. *שליטה בחופש התנועה כאמצעי לביסוס הפרדה דמוגרפית* בשטח הנתון בפועל לריבונות ישראלית מלאה; אמצעי פיקוח ושליטה, ריסון ודיכוי התמרדות והתנגדות בכוח או בפועל. כאמור, בינואר 1991 הנהיגה ישראל את הסגר – "משטר אישורי תנועה" על התושבים הפלסטינים בגדה וברצועה, הדומה לזה שהונהג בדרום אפריקה בתקופת האפרטהייד.⁷ אין שחר לטענה כאילו מדיניות הסגר באה כתגובה על פיגועי

⁷ מדיניות הסגר ואישורי התנועה מזכירים גם את תקופת הממשל הצבאי בישראל עד 1966.

ההתאבדות: תופעת פיגועי ההתאבדות הפלסטיניים בשטחים הכבושים החלה ב-1993, ופיגועי התאבדות בתוך ישראל החלו באפריל 1994 (לאחר הטבח שביצע ברוך גולדשטיין בחברון).

הרקע להנהגת מדיניות הסגר היה המבוי הסתום שאליו נקלעו ב-1991 האינתיפאדה הראשונה ודיכוייה: מצד אחד, הפלסטינים לא הצליחו להתמיד בהתקוממות העממית נגד הכיבוש וההתנחלות או להמירה במלחמת גרילה מתמשכת; מצד אחר, כיוון שישראל לא התכוונה להיענות לדרישות הפוליטיות של אש"ף להקמת מדינה לצד ישראל, היא העריכה, ובצדק, שההתקוממות לא תדעך. אבל, מודעת למגבלות שמטיל עליה המשפט הבינלאומי בהיותה כוח כובש, ולאחריותה על שלום התושבים הנתונים לשלטונה, לא יכלה מדינת ישראל להרשות לעצמה לפתח אמצעי דיכוי קטלניים יותר במקרה שהפלסטינים ירחיבו את התנגדותם המזוינת. לכן, היא נדרשה לאמצעי ביורוקרטי-לוגיסטי: סגר. הסגר שימש אמצעי ל"הרגעת התקוממות אפשרית", כניסוחו של קומרוף.

חופש תנועה, מעבר להיותו אחת מזכויות האדם, הוא אמצעי ייצור ראשון במעלה בהתפתחותם של כל אדם וקהילה. זהו משאב חיוני לא פחות ממים ומאדמה. ישראל אסרה על כל הפלסטינים תושבי הגדה והרצועה את חופש התנועה בין הגדה לרצועה ובניהן לישראל, ובהמשך גם בתוך הגדה עצמה. רק מעטים מקבלים אישורי תנועה לפי קטגוריות שונות ובזמנים שונים, על פי החלטה ישראלית בלעדית. מדיניות הסגר הלכה והשתכללה עם השנים. בשנות המשא ומתן על הסכמי אוסלו היא הפכה לאמצעי לחץ על הרשות הפלסטינית, סוג של מלחמת התשה כלכלית ופוליטית, על ידי שליטה במספר הפועלים המורשים לצאת לעבודה בישראל ושליטה בתנועת הסחורות וחומרי הגלם. מדיניות הסגר שימשה מכשיר פיקוח ומעקב ראשון במעלה על אנשים ואמצעי ביורוקרטי לעיצוב מציאות של הפרדה דמוגרפית – אי-עירוב בין האוכלוסיות האתניות.

משטר הגבלת התנועה הגיע בשנים 2000–2003 להבשלה, בשלושה שלבים. בשלב הראשון נותקו הערים הגדולות ומאות מקומות יישוב פלסטיניים אלו מאלו ומצירי התנועה העיקריים, באמצעות חסימות עפר, בלוקים של בטון ומחסומים צבאיים, המאוישים בחיילים ומתוגברים בטנקים, בעמדות מבוצרות ובסורים. ככל שמקום היישוב הפלסטיני קרוב להתנחלות, כן רבו החסימות והוקשחו איסורי התנועה על הפלסטינים החיים בו. הסגר הפנימי נועד להבטיח את המשך מעשה הקולוניזציה. תנועת פלסטינים בכבישים הראשיים של הגדה והרצועה

נאסרה או הוגבלה למינימום. בפועל, הפכו הכבישים הראשיים לכבישים ליהודים בלבד. על נהגים ישראלים נאסר להסיע פלסטינים.

בשלב השני, מאביב 2002, חולקה הגדה לשמונה מחוזות נפרדים, ששטחי סי מנתקים אותם אלו מאלו. הכניסה והיציאה מותרים רק באמצעות אישורי תנועה מיוחדים, שניתנים למעטים לאחר מסע תלאות ביורוקרטי אצל פקידי המינהל האזרחי.

בשלב השלישי נהגה רעיון "גדר ההפרדה" והוחל בכנייתה — מערך של ביצורים הנוגסים בשטח הפלסטיני וקובעים אזורים אסורים לגישה באמצעות הוראות ירי "גמישות". הוראות צבאיות חדשות (בעלות תוקף של חוק) מגדירות ומגבילות את תנועתה של האוכלוסייה הפלסטינית, שמוצאת עצמה לכודה עם אדמותיה בין תוואי הגדר לבין הקו הירוק, בשטח שהוכרז סגור לפלסטינים אך פתוח ליהודים. יתרה מזו, ההוראות החדשות, שיצרו סטטוס חדש של "תושבים קבועים" לאותה אוכלוסייה פלסטינית, מעניקות למינהל האזרחי ולצבא סמכות לשלול מאנשים את זכותם לחיות על אדמתם ולדרוש מהם לעבור לגור בצד המזרחי של הגדר. זוהי הרחבה מוחשית של מדיניות אישורי התנועה לפלסטינים. אין הבדל של ממש בין הגדר שנבנית בקרבת הקו הירוק (ועמוק בתוך השטח הפלסטיני) לבין הגדרות שנבנות מסביב להתנחלויות. הגדרות אינן מפרידות בין ישראל לשטחים; הן מפרידות בין יהודים לפלסטינים ומשכללות את תהליך כליאת הפלסטינים במובלעות קטנות והולכות, לצד ההתנחלויות המחוכרות לישראל-גופא. החסימות שהפרידו במערב הגדה כפרים וערים אלו מאלו מוחלפות במערך של גדרות תיל ותעלות, ובכמה מקומות גם בחומות בטון. תוואי הגדר נקבע לפי דרישות ההתנחלויות, תוך הריסת אדמה חקלאית פלסטינית משובחת ומקורות מים, וניתוק מוחלט של עשרות אלפי פלסטינים מאדמותיהם המעובדות וממרכזיהם העירוניים הסמוכים.

הסגר הפנימי שהונהג בתקופת דיכוי האינתיפאדה השנייה וגדר ההפרדה מקצינים מבחינה כמותית את השיטה שהונהגה ב-1991 ושוכללה מ-1994 ואילך, כולל מלחמת ההתשה הכלכלית הגלומה בה. אך הסגר הפנימי והגדר אינם בבחינת שינוי מהותי במדיניות של יצירת פתרונות לוגיסטיים, ביורוקרטיים וצבאיים להתנגדות הפלסטינית. הם מלמדים על העדר כוונה לשנות את הסטטוס קוו של שליטה, כיבוש ויישוב.

5. *מניפולציות דמוגרפיות*. בניגוד ל-1948 — גירוש, הברחה ומניעת שיבה, ואחר כך אזורח הפלסטינים שנותרו במדינה — נעה המדיניות לאחר 1967 בין אי-גירוש לאי-אזורח. לכן נמנעה ישראל

מסיפוח ההיורה של רוב השטח שכבשה והתמקדה בתקנות ובצווים ביורוקרטיים, ששללו מאז 1967 תושבות מעשרות אלפי פלסטינים ילידי הגדה והרצועה. בעשור "תהליך השלום", הדחיקה הפעילה היתה משטחי סי לשטחי הרשות על ידי המשך הפקעת שטחים לצורכי ביטחון כביכול, הרחבת התנחלויות וסלילת כבישים. כמו כן, משרד הפנים, בראשות חיים רמון ממפלגת העבודה, הנהיג ב-1996 מדיניות של שלילת תושבות ירושלמית מאלפי פלסטינים, שבשל מצוקת הבנייה לפלסטינים בעיר נאלצו לעבור לשטח הגדה. ישראל, שמתוקף הסכמי אוסלו המשיכה לשלוט ברישום האוכלוסין בתחומי הרשות הפלסטינית, התמידה בהגבלה ואף במניעת שיבה של עקורי 1967.

6. הפרדה אתנית ודמוגרפית. הסתירה בין אי-אזרוח לבין הסיפוח בפועל (למען התיישבות ליהודים בלבד) נפתרה בהפיכת ההתנחלויות למובלעות טריטוריאליות ישראליות, ובהפיכת כל אזרח ישראלי (שאינו פלסטיני-מוסלמי או פלסטיני-נוצרי, אבל הוא יכול להיות נוצרי "עולה חדש" מרוסיה או גר מפרו) שמתגורר בשטחים הכבושים לישות משפטית הכפופה לחוקים ישראלים בלבד. זאת בהתערבות פעילה של המחוקק הישראלי ובדרך כלל באישור הרשות השופטת ובית המשפט העליון. כך נוצרה שיטה של שתי מערכות חוקים באותו חבל ארץ, אחת לכל קבוצה אתנית. בתפיסת המציאות הישראלית הפך הדבר למקובל, לטבעי ולמובן מאליו, כשם שדורות של לבנים בדרום אפריקה חונכו להאמין בטבעיותה ובחוקיותה של הפרדה הגזעית.

7. לגליזציה. ב-1948 הוקמה מדינת ישראל על פי החלטת האו"ם. ההכרה הבינלאומית היתה הכרחית, צפויה ומתבקשת, נוכח העובדה שאירופה היתה חלק בלתי נפרד מתעשיית הרצח הגרמנית-נאצית. ההכרה בגבולות שביתת הנשק של 1949, והחלטות מועצת הביטחון של האו"ם שדרשו מישראל לסגת מהשטחים שכבשה ב-1967, הכשירו את התהליכים הישבניים של העבר בגבולות 1948 – אם כי העצרת הכללית של האו"ם דרשה בהחלטותיה גם השבה של הפליטים הפלסטינים.⁸

⁸ זהו תיאור עובדתי של השתלשלות האירועים ולא שפיטה, הצדקה או התנגדות. אני משוכנעת שבלי האנטישמיות הנאצית, לא היה הפתרון הציוני מאומץ על ידי רוב העם היהודי בתפוצה, שהרי לפני כן רק מיעוט תמך בפתרון זה. במילים אחרות, לא היתה נצברת המסה הקריטית של המהגרים שדחפו להקמת מדינה, לא היה המימון (פיצויים) והתמיכה הבינלאומית שאפשרו את הקמתה, תוך נישול העם היושב בה, וזאת בתקופה של מאבקים אנטי-קולוניאליים לשחרור לאומי.

בין 1967 ל-1993 נזקקו ממשלות ישראל והמוסדות המיישבים לפרשנויות ולאישורים של משפטנים ישראלים כדי להסביר מדוע מפעל ההתיישבות היהודית בשטחים הכבושים אינו נוגד את המשפט הבינלאומי. הם נשענו על פרשנויות משפטיות לא פחות מאשר על הבטחות אלוהיות, על הברית המתהדקת עם ארצות הברית ועל הרגיעה הדיפלומטית שהביא הסכם השלום עם מצרים. ב-1993 נחתם ההסכם הדו-צדדי בין ישראל לאש"ף. מצד אחד, היה ההסכם תוצאה ישירה של תהליך מתמשך, שבו הפלסטינים הבהירו לישראל שהם לעולם לא יסכימו לשקוט כנתינים כבושים ב"ארץ-ישראל השלמה". אולם מצד אחר, ההסכם שערפאת נחפו לחתום עליו — שקיבל תוקף של חוזה בינלאומי — מסמס את אי-חוקיותן של ההתנחלויות לפי המשפט הבינלאומי. הסכמי אוסלו לא דרשו במפורש שתוקפא הבנייה בהתנחלויות, אלא רק דרשו מכל צד להימנע מצעדים שישנו את מעמדן של הגדה המערבית ורצועת עזה "טרם התוצאה של השיחות בדבר הסדר הקבע".⁹ ההסכמים לא הגדירו את גודל השטח לאותה מדינה. בה-בעת, הסכמי אוסלו הכריזו כי ההתנחלויות יידונו במשא ומתן על הסדר הקבע, וכך הוכשר הסטטוס קוו — שישראל מצאה דרכים שונות להתחכם לו, בבנייה בהתנחלויות ובעידוד יהודים נוספים לעבור לגור בהן.¹⁰

הסטטוס קוו הזה נמשך והתקדש עד 2000, משום שבמשא ומתן על הסכמי אוסלו ניצלה ישראל את עליונותה הצבאית והכלכלית כדי לא להסיג את כוחותיה על פי לוחות זמנים מוגדרים. יתרה מזו: גם לו היתה ישראל פועלת לפי לוחות זמנים, ההסכמים לא הגדירו את גודל השטח שהיה עליה לפנות טרם הפתיחה במשא ומתן על הסדר הקבע. לפרשנות הפלסטינית ("נסיגה של 92% מהשטח ערב הסדר הקבע") לא היה סיכוי משום שיחסי הכוחות לא היו שווים. רוב הישראלים, בהם המתנגדים להתנחלויות, פירשו את הסטטוס קוו אחרת. מדיניות הסגר — שהפכה את השטחים ואת יושביהם לבלתי נראים יותר מאי פעם מאז 1967 — בשילוב עם הסכמי אוסלו, שהביאו להקמת הרשות

⁹ הסכם הביניים על הגדה המערבית ורצועת עזה, פרק 5.

¹⁰ לדעת היועץ המשפטי של משרד החוץ, אלן בייקר, ההסכמים שיפרו את מעמד הבינלאומי של המתנחלים: "הטענה המרכזית היתה שהם יושבים בשטח בניגוד למשפט הבינלאומי, האוסר על העברת אוכלוסייה אזרחית לשטח כבוש. עכשיו הם יושבים שם בהסכמה — מכוח הסכם בינלאומי שקובע כי מעמדם יוסדר בהסדר הקבע", גורלי 2003.

הפלסטינית, יצרו תפיסה מוטעית של המציאות, כאילו בא הקץ על הכיבוש הישראלי, ולו רק משום שהרשות הפלסטינית הפכה אחראית לעניינים אזרחיים בשטחים המאוכלסים בפלסטינים. תפיסה שקרית זו — כאילו מדובר בשתי ריבונות נפרדות ולא בשטח תחת ריבונות ישראלית, שישראל אחראית לשלום כל תושביו — אפשרה לצבא להתמיד מאז פרוץ אינתיפאדת אל־אקצא במתקפות צבאיות ממושכות ועקובות מדם בשטחים הפלסטיניים נגד אוכלוסייה אזרחית.

בדצמבר 1999, כשאהוד ברק היה ראש הממשלה, ניסתה הרשות הפלסטינית להשעות את המשא ומתן על הסדר הקבע בשל המשך הבנייה בהתנחלויות.¹¹ בלחץ אמריקני הורה ברק להקפיא פרסום של מכרזי בנייה בהתנחלויות למשך חודשיים וחצי, עד מארס 2000 (המועד שבו קיווה ברק כי ייחתם הסכם מסגרת להסדר קבע). במסיבת עיתונאים שבה נכחה שרת החוץ האמריקנית, מדליין אולברייט, השיב ברק בזעם לשאלה שרמזה על "כניעתו": "[זו] גישה שלנו, [ש]מחזקת את אחיזתנו בארץ־ישראל ומחזקת את עמדתנו במשא ומתן... עמדתם של אלה שאומרים 'עכשיו צריכים להמשיך בכוח להוציא... מכרזים, זו עמדה שמחלישה את מדינת ישראל במאבק על שליטה בארץ־ישראל' (הס 1999). ואכן, בשנת 2000 נרשם שיא של שמונה שנים במספר התחלות הבנייה בשטחים (מאור ובסוק 2003).

כלומר, ראש הממשלה מטעם מפלגת העבודה החליט על הקפאת המכרזים לתקופה קצרה לא למען השלום, לא בשל הפלסטינים וזכויותיהם, לא בהתאם להחלטות בינלאומיות והסכמים מדיניים ולא בשל תקוות הפלסטינים למדינה בת־קיימא — אלא למען "אחיזתנו בארץ־ישראל". האמירה הזו — בשפת גוש אמונים, או לחלופין, בשפת טבנקין והקיבוץ המאוחד — חלפה אז מתחת לרדאר הישראלי. בתוך כמה ימים הכריחה ארצות הברית את ערפאת לשוב למשא ומתן על הסדר הקבע. כלומר, גם אחרי 1993, כששעון "הסכם השלום" עם הפלסטינים תקתק, המוסדות המיישבים הישראליים שבשליחות המדינה־האם המשיכו לפעול על פי הנחות העבודה שהניעו את המסד

¹¹ ב־2002, 41.9% משטח הגדה המערבית, כולל מזרח ירושלים, כבר נמצא בשליטת ההתנחלויות ושטחי השיפוט שלהן, הכוללים שטח בנוי, שטח מוניציפלי לא מפותח ועתודות קרקע מחוץ לגבולות המוניציפליים. סך הכל מדובר ב־2,345,900 דונמים מתוך 5,608,000 דונמים של שטח הגדה. ראו בצלם 2002.

הציוני והישראלי לפני 1948 ואחרי 1967, שלפיהן הגבול הסופי של המדינה ייקבע לפי מיקום ההתיישבות היהודית וחוסנה.

8. תפיסת עליונות. ההיבטים הפיזיים, החומריים והחוקיים של משחק הגומלין פיתוח/נישול – שבו העם הפלסטיני אמנם נשאר בשטחים, אך האדמה מתחת לרגליו הלכה והתכווצה – ביססו ופיתחו מחדש תפיסות קודמות ודעות קדומות של עליונות יהודית על בסיס דתי, כלכלי, היסטורי, ביטחוני, תרבותי ומנטלי. עליונות זו מסבירה במודע או בתת-מודע מדוע "נכון", "טבעי" ו"צודק" המצב החוקי והחומרי של מדיניות מפלה בעליל ושל אי-שוויון מתוכנן, המתעתד להנציח את עצמו באמצעות שליטה ישירה על שטח רב ככל האפשר, שבו אנשים (פלסטינים) מעטים ככל האפשר, ובאמצעות שליטה עקיפה על מובלעות הממשל העצמי, שנדחפות לקיום של עולם שלישי. זוהי רטוריקה המגשימה את עצמה או וריאציה תודעתית של המוטו השקרי "עם ללא-ארץ לארץ ללא-עם". תחושת העליונות הגזעית הזו היא מרכיב חשוב בהיווצרותן של חברות קולוניאליסטיות ובתפיסה העצמית שלהן.

ביבליוגרפיה

- בצלם, 2002. גזל הקרקעות: מדיניות ההתנחלות בגדה המערבית, ירושלים. גורלי, משה, 2003. "לא מקומים, אבל קיימים", הארץ, 11.9.2003.
- הס, עמירה, 1999. "מדינת ישראל מול ארץ-ישראל", הארץ, 22.12.1999.
- הראל, עמוס, 2003. "צה"ל בשירות המתנחלים", הארץ, מוסף ראש השנה, 26.9.2003.
- יעקובי, דני (ערך), 1999. ארץ אחת ושני עמים בה, מאגנס, ירושלים.
- מאור, זיו, ומוטי בסוק, 2003. "בינוי ושיכון: 11 מיליארד", הארץ, מוסף ראש השנה, 26.9.2003.
- פרילינג, טוביה, 2003. תשובה לעמית פוסט-ציוני, ידיעות אחרונות, תל-אביב.
- Comaroff, John, L., 1998. "Reflections on The Colonial State, in South Africa and Elsewhere: Factions, Fragments, Facts, Fictions," *Social Identities* 4 (3): 321–361.
- Sadan, Ezra, 1991. *A Policy for Immediate Economic-Industrial Development in the Gaza Strip*. Unpublished Report.
- World Bank, 1993. *Developing the Territories and Investment in Peace*. Washington, DC: The World Bank.